

FIGYELŐ

ORPHEUS TESTAMENTUMA

*Orbán Ottó: Az éjnek rémjáró szaka
Magvető, 2002. 56 oldal, 1490 Ft*

Költők utolsó versei az emlékezés, ítélkezés és visszavonás nyelvén beszélnek, bizonyos testes könnyűség tónusában: szófűzésük a tágas mellékjelentések szokatlan fordulatait veti elének, témáik elveszítik nevüket, formáik gondatlanságaikkal együtt tökéletesek – a befejezés előtt még egyszer – egy összemérhetetlen szólam kíséretében – megkísértik a kezdetet.

Ez az elégikus hangszínnel mélyített, hanyagnak tetsző lírai talajmozgatás egyszerre összefoglal és kezdeményez: a költői szemlélet idővel mérlegelni kezdi fontos eszméit, előbb-utóbb még a közömbös alkat is erkölcsi mércekké halvány rovátkáit rajzolja a szövegbe, és egy-egy összegző idea vártájáról véglegesíti véleményét a dolgokról.

A költői alkat ugyan a személyiség egyedi hangján szólal meg, mégis a kései versek közös jegyeinek birtokában: erősödnek az ifjúkori emlékek ösztönzései (nevezzük ezt, Babits-ra utalva, „hajjcsi-halni”-effektusnak); minden apró titok, amely ellenáll a kiszámíthatóság törvényeinek, egyenlő rangra emelkedik, a tapasztalat mindinkább egymásba építi a mikro- és makrokozmosz híradásait (nevezzük ezt, Kondor Béla szavával, szükségyszerű, részleges öregkori „boldogságtörödékek”-nek; vagy ahogy Robert Musil írja: minden számár boldog, ha legalább egy parányit erősebb, mint a málhája); a szövegekben elúrhodik a férfias kíméletlenség üressége, az utolsót táncoló kakas büszkesége vagy a holdat megugató eb siralma és elhagyatottsága (hadd hívjam itt segítségül Erdély Miklós egyik fordulatát: „aligléted remény és figyelem által újra érvényre jut”); az érzéki tapasztalat fokozott erővel keresi az elvont kifejezések megfelelőit, a felhalmozott élettapasztalat eszmei egyenértékeseit, hogy legalább a gondolat lámpásával túlvilágítson az utolsó, beláthatatlan útkanyaron (a záróverseknek ezt a jegyét – Rilke ontológiai beszéd-

módjára utalva – „Orpheus-igény”-nek nevezném); és végül említenek még egy rejtett elemet: az etikai és intellektuális megváltásérzet mellett az utolsó szövegek háttérében szót kér az esztétikai megváltás gondolat is (a helyesnek, értelmesnek és a szépnek ez a hármas igénye – különböző fokon – minden öregkori alkotás mélyén ott munkál – mondjuk így: a matuzsálemi „dal megváltja énekesét”).

Orbán Ottó posztumusz kötete, AZ ÉJNEK RÉMJÁRÓ SZAKA a kútba hulló kövek csobbanását s a víztükörben megcsillanó töredék napfényt idézi meg. Mintha a megsemmisülni készülő figyelem még egyszer egy emberi tenyér fölé hajolna, és megkísérelné értelmezni saját életét a személyes és egyetemes érvényű hanyatlás jeleinek tudatában.

A kötet két ciklusra bomlik.

Az első csoportban tizenöt dal sorjázik: két- vagy háromszakaszos, keresztrímes, sor eleji nagybetűvel írott kötött formák, címükben egy-egy elvont fogalmat görgetve, szemlátomást egy hosszabb, egynemű ihletfolyamat darabjai – ezek, aki együtt, egy olyan moralista összegzései, így egykori hitének széttört üvegszilánkjain semmiféle eszmény maradék fényeit nem láthatja többé.

A második csoport – hét költemény – egymással címükben sem összefűzött, üdvözomjas, már-már a másik partról integető, átszellemült szövegek együttese, amely mintegy újra tagolja a fojtott művészi hangot, s a remény rangján álló mosollyal eleveníti meg a költészet, a szerelem és az ifjúság eszmei háromságának ígéreteit. A hálaadás, a fohászzkodás és a mágikus elődidézés tónusárnyalatai elegyednek ezekben a szövegekben, és itt-ott – nagy ritkán – kiütözik a költő keserű, egész életre szóló fiatalkori háborús tapasztalata.

A zárt, ünnepélyes és hanyag formai jegyeket mutató, látomás- és jóslatbeszédet egybefűző tizenötös csokor olyan erővel villantja fel a költő fanyar létsummázatait, hogy az ember lassú, szóról szóra haladó olvasásra kényszerül, s az egyszerűen, de súlyosan megfogalmazott versfordulatokban, úgy rémlik, ő maga is lépten-nyomon mérlegre kerül. A szöveg

annyira megszólító erejű, a személyes vallo-
más varázslata annyira számon kérő és megrá-
zó, hogy az olvasót szinte megtanítja a vég-
ső kérdésekkel történő szembesülésre. A kö-
tött forma még a hellyel-közzel fel-felködlő
közbeszédi elemeket is szertartásos közzé-
avatja, s a néhol megpendített ironikus hang
is verdikté keményedik. Első benyomásunk
az, hogy itt egy csalódott halandó beszél, aki
valaha tegező viszonyban állt a reménnyel
(gondoljunk a DAL A KORSZAK JÖVŐKÉPÉRŐL című
darab első sorára: „szarrá ment megváltást prófé-
táló rögeszménk”, s az ezzel szemben álló, hitval-
lásszerűen szóló A TIGRIS BAJUSZA tizenkette-
dik sorára: „Képzetelem mégis az égre les”). Már
a szóválasztás is azt jelzi (ég, jövőkép, megváltás,
világ, jó vég, Isten fia), hogy egy olyan költő fel-
sége területén járunk, aki nem feledkezett meg
a világ erkölcsi mérhetőségéről, s akinek élet-
műve ahhoz a poétikai vonulathoz tartozik,
amely bízhatott a szabadság és a rend szintézi-
sében. Szó se róla, a kötetben akad néhány
pont, amely arra utal, hogy ez a feltevés eleve
korlátozott, korai személyes tapasztalatokat
cáfoló és fölöttébb törékeny lehetett. A komor
önlélekrajz, a DAL A KESERŰ IZRÓL így beszél:

„Gyerekkorom csonketeze keményen kifosztott;
A légópince lépcsőjén le és föl.
Ágyamhoz tálcán hozták a kórházi kosztot,
Keserű volt a szenvedéstől.”

Vagy pillantsunk rá A REJTŐZŐ ROKON utolsó
sorára:

„s láttam az ostrom alatt az utcán rohadó lódögöt.”

A kései ítélet eredménye, a vég eredménye, le-
sújtó, általános érvényű és visszavonhatatlan (a
művészet részleges erőforrásait emlegető so-
rok a kötet második ciklusában csak enyhíthe-
tik az egyetemes rombolás tapasztalatát). Az
ember maga is háború („Operált koponyámhoz
mind közelebb robban a gránát”, „Mindennapos ve-
reségünk a test”, „s bombát robbantanak testünkben
a terrorista sejték”), a romlás szerves barometere
– sárrá sorvadó anyag, bár eszmék hordozó-
ja. A teológiai szókatalógus jelenléte a verse-
ket történeti mederbe ágyazza, s egy modern
manicheus világkép darabjaiból szervezi meg
hiten túli hitvallásait. Megindító, ahogyan a
sötét alaptónus anyagán olykor-olykor áthatol
egy-egy „cingár lángnyaláb”, emberi mivoltunk

bizalomelixírje. Ismét idézem a DAL A KORSZAK
JÖVŐKÉPÉRŐL című darabot egészben, hogy lás-
suk: a sorokon átimbolygó mondatszerkezet
valójában – a negatív ítélet maszkjában – egy-
fajta tárgyitalan várakozás elemeit rebbenti fel,
s iskolapéldája lehetne annak, hogy a művé-
szetben a legrosszabb tapasztalat ábrázolása is
utat nyithat a létigenlésnek, vagy legalábbis
egy vers erejéig felfüggesztheti a kárhozatot:

„Szarrá ment megváltást prófétáló rögeszménk,
Hogy össze kell fognunk, s megjavul a világ,
És rossz történetünknek jó vége lehet még,
Ha eztán nem feszítjük meg Isten fiát –

Ember többé nem lesz embernek farkasa,
Mely prédáját bombákkal tépi szét.
Éjszaka jön, a holdnak nincs hasa,
Sötét van, vak, csillagtalán sötét.”

A vers első két sorának kijelentése – mint-
hogy a második sor vesszővel kezdődik – nyil-
ván átfogja a harmadik-negyedik sort is – a
harmadiktól a hatodik sorig terjedő versmag
mégis olyan érzetet kelt, mintha hirtelen
visszavonná, meglebegtetné a kezdő állítást (a
hetedik-nyolcadik sor aztán ugyancsak kettős
töltésű: sötétséget emleget ugyan, de mivel
eszmei síkról természeti síkra tereli a szöveget,
puszta leírásként is észlelhető). A drasztikus
indítás, a teológiai árnyalattal villanó szavak,
a többes számú birtokos személyrag az első
sorvégen (ritka ez ebben az egyedi sorsössze-
geket betakarító, megrendülten-megrendítő-
en felelőssé vált költői nyelvben), a közösségi
eszme felbuknása („össze kell fognunk”), a vil-
lágjobbítás bizonyos technikáinak maradéktal-
an kudarczete, a jövőlatoltgatás képzetének
összekapcsolása a keresztény istenfogalommal
– nos, mindez egy sokoldalúan elrejtett jó lel-
kiismeret merészen kíméletlen s éppen ezért
bizalomra jogosító szemléletét közvetíti. Külö-
nös súllyal esik latba a negyedik sor „eztán”
szava, hiszen a gondolatmenet ezen a ponton
fordul át: az ítélet egy pillanatra kölcsönkéri a
remény elvét, s mintegy a mai naptól – a mind-
enkori mai naptól – hagyja újrateremtődni
az erkölcsi rendet. Mintha azt sugallná: a múlt
csak akkor menthetetlen (mi magunk csak ak-
kor tesszük megbocsáthatatlanná a történe-
lem bűneit), ha mától fogva ugyanazt tesszük,
mint amit eddig tettünk. A modern teológiá-
ban ismeretes ez a gondolat: „a mindennapok-

ban folyamatosan megteremtett Isten” – itt ennek a fordítottját látjuk: a költő a keresztény mítosz központi képzeteit megidézve int arra, hogy egy *másik* jövő bármikor elkezdődhet.

Egyetlen példánál igyekeztem megvilágítani azt a szokatlanul sűrű versalakzatban megfogalmazott kettősséget, amely a kötet legfontosabb híradása: noha olyan költő műveit olvassuk, aki a halál előtti időszakban is többnyire a létezés mínusz összegeit tárja elénk, erre csak a plusz összegekre irányuló kilátás birtokában válik képessé. A szövegek furcsa érzelmi ingamozgása – bárhol ütöm fel a könyvet – több ízben megkínál valamiféle örömmel, erősítő lélektartalékkal vagy hajnalian derűs mozzanattal. Ez a pozitív gesztusrend főleg a következő tematikus gócpontok köré épül: az örök szerelem ideája, a művészet (a „dal”) életben tartó ösztönzései („*Hadd szajkózzam, hogy halál nincs, / Míg legyűrrjük a verseinkben!*” – VEJNEMÖJNEN, KOSZTOLÁNYI), a játék létfontosságú adományai („*Életben tart fiatalágunk maradék könnyelműsége*” – DAL A KOCKÁZATRÓL ÉS A MELLÉKHATÁSRÓL).

A szerelmi érzés hovatovább himnikus formákban lobog Orbán Ottó öregkori verseiben. Ez nemcsak azért különös, mert a magyar költészet – kevés kivételtől eltekintve – eddig nem rendelkezett ennek az érzésnek a versmintával, hanem azért is, mert itt a lélekkel átszellemített testiség gyönyörű leírása mellett (a ZSOLTÁR, semmi kétség, a magyar szerelmi költészet csúcsai közé tartozik) a szerelem mintegy az anyag és a szellem összekötő hídjaként jelenik meg (amelynek közepén alkalmasint tátonghat egy üres lyuk, lásd: „*Emberi, tehát vak és veszélyes a drága*” – DAL A FAGYBAN LOBOGÓ LÁNGRÓL). A matéria túlhabzása, az öröm hangsúlyozása a halál közelében, a pusztulás és a teremtés közös metaforájának megpillantása a szerelmi egyesülésben, a szerelem időtlensége (ez a „szerelem-vándorlás”), a közösség megalapozása, valamint a szerelemnek mint halállelensúlynak sejtetése – ezek azok az eszmei részelemek, amelyekből Orbán Ottó kései szerelmi lírája összeötvöződik.

„*Mert a szerelem élet és halál egyazon pontban,
Fele rész teremtés, fele rész pusztulás*”
(ZSOLTÁR)

A kötet egyik vezérszólama, orpheusi szövegszövedékeinek nyomatóka és erőforrása

az a sokrétű vallomássorozat, amely magának a költészetnek a funkcióira vonatkozik. A megformált beszéd tisztaságot teremt, ellensúlyozza a félelmet, gyógyírt kínál a mulandóság fenyegetései ellen, és azzal, hogy tükröt tart hanyatló érzelmi-szellemi életünknek, megengedi, hogy futólag rápillantsunk az örökkévalóságra. Orbán Ottó verseiben ez a költői hitvallás nyílt és burkolt alakzatokban nyilvánul meg. Szembeszökő, hogy az első ciklus tizenöt darabja a „dal” címet viseli, s ez a tény már önmagában utal a költői beszéd egyszerűsége törekvő fontosságára, öntudatot szélesítő ígéreteire. Nem új jelenség ez per sze – gondoljunk Babits kései verseinek dallamot dicsőítő metafizikájára vagy József Attila HAZÁM-jának utolsó sorára vagy az érett Rilke nagy költői-ontológiai összegzéseire. Orbán-nál azonban ez a lírai vallomástétel a polifon fejelem, az ironikus bújtatottság, az elődök-re való közvetett utalások révén csendül fel, s csak egyetlen költeményben (VEJNEMÖJNEN, KOSZTOLÁNYI) erősödik crescendóvá, a halállal szembeni feltétlen tiltakozássá. Alig találunk a kötetben olyan darabot, amely ne utalna a versre, sőt ne használná ezt a kifejezést („*Már nem tudok másfajta verset írni, / Csak olyat, melyben a halál kaszája cseng*”, „*Gyilkosoktól nem védhet meg a szellem*”, „*Szavakkal zárva fejszemem*”, „*Hatvanöt év, majd hatvanhat, / A verssem lassan megtelik halállal*”, „*de ez ma a csodák napja, a költészeté*”, „*Egy verssor libeg a nyelvemen*”, „*Vejnemőjnen vaskori sámán, / Dallal bűvöl a ragacos sárba*”, „*Versink ha vers egy tigris bajuszát cibálja*”, „*Megutáltam fiatalágom eszméletlenül pazarló verselését*”). Néha a közvetlen megnevezés elmarad, ellenben a verssor mögött egy-egy nagy előd alakja bukkan fel – e költészet esztétikai politeizmusa megengedi, hogy több és többféle minta derengjen át a szövegen. Ré szint népdalemlékeket fedezünk fel („*Amott kerelkedik*” – DAL AZ IDŐ FÖLEMELT UJJÁRÓL, „*E vizet árasztó és füvet sarjasztó erő*” – DAL A KOCKÁZATRÓL ÉS A MELLÉKHATÁSRÓL; ritmikailag itt említtem ezt a sort is: „*Hallod-e, te Öregember?*” – DAL A TEREMTETT VILÁGRÓL), részint pedig klasszikusaink vesznek új lélegzetet a sorokban (Vörösmarty: „*Régi dicsőségünkről hazudozik a történelem*” – DAL A GYILKOSOKRÓL, „*Jön a fűfrizurás tavasz*” – DAL A TEST FÁRADTSÁGÁRÓL; Babits: „*Amíg élek s meg nem halok*” – A MŰZSA CSÓKJA, ez a vers összességében a JÓNÁS IMÁJÁ-ra emlékeztet, mondhatnám úgy is: egy „hiszekegy nélküli

üdvözlégy” ez, egy profán Jónás imája. József Attila: „*Lekottázom, hogy csontjaimban mit reccog a fagy*” – DAL A HEVERŐRŐL ÉS AZ ÓCEÁNRAÓL, ez a sor a TÉLI ÉJSZAKÁK-nak erre a döbbenetes sorára utal: „*Összekocannak a molekulák*”, „*Keserű volt a víz is, amit ittam, / Keserű a bűnpártoló törvény*” – DAL A KESERŰ ÍZRŐL).

A kötet – formai szempontból – abba a lenyűgöző erejű záradékkötet-műfajba tartozik, amely klasszikus költőink végső mondandóit a mosolygón szabálytalan verstani, mégis tökéletesen hatékony költői forma keretében őrizte meg. Azok a laza formai megoldások, amelyeket egy éretlenebb költői stádiumban ügyetlenségnek, sallagnak vagy szabadosság-nak bélyegeznénk, ezekben a nagy zárszavakban – meghökkentő módon – a teljesség, mélység és véglegesség garanciáiként jelennek meg. A szótagszámlálás elhanyagolása: „*Aszály jön ezután, örök aszály... / Amott kerekedik egy szél járta száj*” (DAL AZ IDŐ FÖLEMELT UJJÁRÓL) és: „*Mindennapos vereségünk a test, e / Lyukas zsák, ahonnét elfolyik az élet, / Ha beborít a világ-végi este, / Melyből vérivó denevérek víjjogása éléd*” (DAL A MINDENNAPOS VERESÉGRŐL),

vagy a hímrímek nőrímekekkel való összecsengetése: „*Mi érte utol a tegnapi nagymenőt? / ...a Playboy / Címlapján vadító, meztelen nőt?*” (DAL AZ IDŐ FÖLEMELT UJJÁRÓL),

vagy a sorvégi penultimák rontott ritmusa: „*Életben tart fiatalságunk maradék könnyelműsége*” (DAL A KOCKÁZATRÓL ÉS A MELLÉKHATÁSRÓL),

vagy a rímhatás nélküli rímek fellépése: „*...rögeszménk / ...lehet még*” (DAL A KORSZAK JÖVŐKÉPÉRŐL),

vagy a mondatív szaggatottsága: „*A ritka kegyelmi pillanatban / Amikor az alvó agyban egy retesz bekattan, / Vagy épp, hogy kinyílik az ajtó, s némi fény / Dereng föl az idegdücsök tövéen*” (A MŰZSA CSÓKJA),

vagy a sorvégek rekedt hangszekrényei: „*Hatvanöt év, majd hatvanhat, / A verssem lassan megtelik halállal. / Anyagfáradás ellen nem hat...*” (DAL A TEST FÁRADTSÁGÁRÓL),

vagy a beszéd apró vetemedései: „*Ne hagyd, hogy az öregség kiforgasson magadból, / és békét kössön azzal, amivel eddig nem kötött, / bár hallom, hogy a madárfütty mögül lélekharang szól, / s látam az ostrom alatt az utcán rohadó lódögöt*” (A REJTŐZŐ ROKON)

– mind-mind olyan szisszenés, amely a kései remekművekben megváltódik, s a mondandó szerves elemévé szilárdul. A szövegek

örvénylő mozgása maga alá gyűri itt a forma alkalmatlannak vagy esetlegesnek ítélt útjelző palántáit, és önálló, egyszer használható formai rendet alkot. Azt mondhatnánk: ahogy a jó versnek nincs mintája, úgy az öregkori költői hangfajtákra sem alkalmazható semmiféle hagyományos poétika. Minden nagyszabású kései költészet olyan szuverén formavilág, amely közvetlenül Orpheus lantjával érintkezik. Ritmikai hieroglifa és érinthetetlen magántestamentum.

Orbán Ottó utolsó könyve: megrendült hitű, halálrészántan igazat mondó orpheusi tanúszó. Olyan lírai halandó és halhatatlan hagyatéka, aki a világ „sötét kozmosz”-ával végül csak a szerelem örökké-valóságának hitét és a költészetbe vetett sérülékeny bizodalmat szegezte szembe. A nagy eszmék halálának korában – amely a szabadság ígéreteit ismét rabiátus részérdekeket érvényesítő keserű pirulákban osztja – a költő is végleg befeljeztet iróniába rejtet, bizalmas suttozását. Költészetének anyaga, ki kétlené, sötét földpát, barlangi homály, meddőhányó. De e művészet összesített tartalma és formai tökélye mégis katartikus: felkészít és meghív az emberi fordulatra, miközben meghosszabbítja bennünk a lelkiismeretet.

Báthori Csaba

HOL VAN MÁR AZ EZÜST NYÁR

Mészáros Judit (szerk.): *In memoriam Ferenczi Sándor*
Jószöveg Műhely, 2000. 304 oldal, 1900 Ft

Ferenczi Sándor: *A pszichoanalízis felé. Fiatalkori írások 1897–1908*

Osiris, 1999. 436 oldal, 1680 Ft

„*Nem hihető, hogy tudományunk története meg fog feledkezni róla*” – írta Sigmund Freud barátja és harcostársa, Ferenczi Sándor halálakor, 1933-ban: a valóságban a világ (és hazája, Magyarország) évtizedekre megfeledkezett a nagy magyar pszichoanalitikusról. Ez a „Ferenczi-felejtés” – akár egy pszichiátriai tünet – pszichoanalitikus szóhasználatlalt túldeterminált volt.